

Allaberdi Haýydow

Category: Goşgular, Kitapcy, Poemalar, Powestler, Romanlar, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Allaberdi Haýydow

ALLABERDI HAÝYDOW

Türkmen edebiýatynyň taryhyna özüniň şirin hem labyzly şygrylary hem-de kämil kyssa eserleri bilen giren döredijilik işgärleri barmak бүкүp sanardan kän. Bu günki günde – Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe bolsa olar aýratyn hatyralanýar. Olaryň il-güne nusgalyk ömürleri häzirki ýaş nesillerimiz üçin görelde mekdebidir. Döreden gymmatly eserleri bilen XX asyr türkmen edebiýatynyň mäkäm şahasyna öwrülmegi başaran ýazyjylaryň biri hem Türkmenistanyň halk ýazyjysy, filologiya ylymlarynyň kandidaty, Magtymguly adyndaky döwlet baýragynyň eýesi Allaberdi Haýydowdyr.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Allaberdi Haýydow 1929-njy ýylda Lebap welaýatynyň Hojambaz etrabyňyň Beşir obasynda daýhan maşgalada dünýä inýär. Şahyryň joşgunly çagalyk hem-de ýaşlyk ýyllary bu etrabyň Mekan obasynda geçýär. Allaberdiniň çagalyk ýyllary Beýik Watançylyk urşuna gabat gelýär. Ol orta mekdebi tamamlansoň, oba hojalyk işinde işläp, zähmetde taplanýar. Ýaşajyk Allaberdi ilki Atamyrat şäheriniň mugallymçylyk mekdebinde okaýar. Ol okuwynyň daşyndan bu şäheriniň radio bölümünde redaktor, soňra bolsa şol wagtky “Pagtaçynyň ýoly” gazetinde işleýär. Allaberdiniň bu gazetde işlemegi onuň döredijilik ýoluna ymykly atylmagyna, bu ugurda birneme kämilleşmegine getirýär.

Allaberdi Haýydow 1946-njy ýylda Türkmenistanyň halk ýazyjysy, şahyr Rehmet Seýidow bilen tanyşýar we onuň bilen ýakyn aragatnaşyk saklaýar. R.Seýidow ýaş Allaberdä hemişe özüniň halypalyk maslahatlaryny berip durýar. A.Haýydow 1950-1955-nji ýyllar aralygynda Magtymguly adyndaky türkmen döwlet

uniwersitetinde okaýar. Onuň ilkinji goşgular ýygyny "Biziň günlerimiz" diýen at bilen 1952-nji ýylda neşir edilýär. Ol özüniň köp ýyllyk zähmet ýolunda "Türkmenistan" neşirýatynda, türkmen radiosynda we Ylymlar akademiýasynda dürli wezipelerde işleýär.

A.Haýydow şygry hem kyssa žanryny deň ýöredip, olaryň ikisinde hem öndümlü işläň ýazyjydyr. Şahyryň "Biziň günlerimiz" (1952), "Gök asman" (1955), "Ýigitlik çagy" (1957), "Goşgular we poemalar" (1959), "Säher şemaly" (1961), "Söhbet" (1967), "Durmuş welin hezil zat" (1981) hem-de "Söýgi alamatlary" (1986) ýaly goşgular we poemalar ýygynyň öz döwründe talapkar okyjylaryň tamsyny ödäp bildi. Bu aýdylanlary şahyryň aşakdaky setirleri hem tassyklaýar:

Durmuşdan doýan ýok, dünýäni tutan,
Biderek ýaşasaň, ömründen utan.
Bir uly iş üçin çagyrsa Watan,
Hiç kime öýünde ýatmak bolanok.

Ýa-da:

Duýdurmarys ýakyn dost-ýarymyza
Özümi hasap etsek-de her zat.
Kiçi göwünlilik didarymyza
Ýaraşýar iň nepis eşikden zyýat.

Many-mazmuna eýlenen şygrylar şahyryň ähli ýygynyň özenini düzýär. Onuň döreden şygrylary wagtyň synagyndan geçen eserler. Şahyryň ata Watan, ene toprak, söýgi, adamsöýümlilik, kiçi göwünlilik şeýle-de tebigat temasyndan ýazan goşgulary akgynly hem şireli okalýar. Şonuň üçin-de olar biziň häzirki günlerimizde-de döwrebap ýaňlanýar.

Giň-giden gowaça meýdanlaryňy,
Durnaň gözi ýaly tämiz asmanyň.
Synamyň-da bir bölegi hasaplap,
Söýdüm seni, söýdüm Türkmenistanym.

Allaberdi Haýydowyň döredijiliginde tebigat temasy aýratyn

orunda durýar. Şahyryň şygyr hem-de kyssa žanrynda döreden eserleriniň köpüsi bu tema bagyşlanan. Ol öz eserlerinde baharyň, daragtyň, otjagazyň, çölüň, sähranyň, asmanyň, aýyň, günüň, ýagmyryň, guşlaryň, dagyň we deňiziň üsti bilen ynsanlara, esasan-da çagalara we ýaşlara öwüt-ündew edipdir. Olaryň tebigatdaky sazlaşygyny adam durmuşyndaky mysallar bilen delillendirmegi başarypdyr. Başgaça aýdanyňda şahyr türkmen tebigatynyň ähli gозelliklerini birin-birin wasp edipdir. Ol tebigatda bolup geçýän hadysalaryň hiç birini-de gözden salmaýar.

Düýn çaýyrlý çilde torgaý saýrady,
Saýrady baharyň ysyny alyp.
Gök gyrtyjyň ysy dünýä ýaýrady,
Şemal alyp geldi goltugna salyp,
Şemal alyp geldi sazyny çalyp.

Şahyryň döreden poemalary hem tema taýdan dürli-dürliligi bilen tapawutlanýar. Ol dürli ýyllarda “Pagta poemasy”, “Şahyr”, “Artyk Babalynyň mekanynda”, “Maňgyslak aýdymy”, “Zamanamyzyň prometeýleri”, “Tylla balyk we balykçy hakynda täze erteki”, “Owadan gyz”, “Jerenler”, “Jadygöý”, “Suw”, “Täjigistan”, “Salgym”, “Pöwrize poemasy” “Çagalyk ýyllarynyň açyşlary”, “Aba Serdar” hem-de “Göwher” ýaly ençeme poemalary döretmek bilen döwrüň sesine ses goşmagy zerur hasaplapdyr. Onuň döredijiliginde taryhy temadan döredilen, 1960-njy ýylda neşir edilen “Aba serdar” poemasyň möhüm orny bar. Poema adyndan belli bolşy ýaly türkmen serdary Aba serdaryň ömrüne we edermenligine bagyşlanýar. Şahyr poemada türkmen halkynyň gahrymançylyklara baý taryhyny ussatlyk bilen beýan edip, XVI asyrdan il-günimiziň Aba serdaryň ýolbaşçylygynda ata Watanymyzyň azatlygy, özdaşdaklygy ugrunda alyp baran gaýduwsyz söweşleri dogrusynda söhbet edýär. Şahyryň bu poemasynda Aba serdaryň edermenligi, ugurtapyjylygy arkaly türkmen halkynyň galkynyşy öz beýanyny tapýar. Şahyryň bu poemasy onuň döreden eserleriniň içinde iň şowlularynyň biri hasaplanýar. Şahyr hem ýazyjy Allaberdi Haýydow hiç bir wagt

çağalary ýadyndan çykarmady. Onuň bu ugurda döreden eserleri hem az däl. A.Haýydow çagalar üçin “Ýaş miçurinçiler” (1953), “Ýaz goşgulary” (1956), “Sähra bilen bag hakynda, deňiz bilen dag hakynda” (1958), “Sähranyň müşgi” (1967), “Hazyna gözleýjiler” (1970), “Meniň öýüm – sähra” (1977), “Günüň uklaýan ýerine syýahat” (1982), “Gaharjaň guşlar” (1991) hem-de “Edermen adamlar” (1994) ýaly powestlerden, hekaýalardan, basnyalardan, goşgulardan hem-de poemalardan ybarat kitaplary döretdi. Ol bu eserleriň üsti bilen çagalarda gözel diýara, mukaddes topraga we türkmeniň gözel tebigatyna söýgini döretmegi maksat edinipdir. Ýazyjynyň bu gymmatly eserlerini okan mahalyň özüni şol beýan edilýän wakalaryň içinde hereket edýän gahryman ýaly duýýarsyň. Onuň tebigat temasyndan söz açýan, hiç wagt gymmatyny ýitirmejek bu eserleri çagalara, yetginjeklere niýetlenen hem bolsa ululary hem biparh goýanok. Şonuň üçin-de ýazyjy bu maksadyna gowuşdy diýip aýdyp bolar.

A.Haýydowyň döredijiliginde aýdyma öwrülen birnäçe ajaýyp sygyrlar hem bar. Olar indi ençeme ýyllar bäri bagşylaryň aýdym-saz gorundan düşmän gelýär. Şahyryň sözlerine döredilen “Gara göz”, “Oglan maňa bakma diýdi”, “Garlawaç”, “Bugdaý”, “Şadyýan gyz”, “Ýyllar ýatyr aramyzda”, “Lebabyň gözeli”, “Bu gün meniň toýum bar”, “Çopan oglan”, “Garagum aýdymy”, “Bir oglanyň gyz saýlaýşy”, “Ýaz göründi”, “Aşyk men”, “Öýme ýaglykly”, “Sen maňa “Toty” diýdiň” hem-de “Ýarym gelmedi” ýaly aýdymlar bu günki günde halypa hem ýaş bagşylar tarapyndan aýratyn äheň, aýratyn labyz bilen ýerine ýetirilip, has belentden ýaňlanýar. A.Haýydow türkmen edebiýatynda kyssa žanrynda hem kämil eserleri döredip bilen ýazyjy. Onuň uzak ýyllaryň dowamynda döreden romanlarydyr powestleri okyjylaryň arzyly eserlerine öwürüldiler. Ýazyjynyň 1972-nji ýylda çapdan çykan “Düýnki adamlar” atly taryhy romany öz döwründe uly seslenmä eýe boldy. Onuň bu romanynda 1916-1920-nji ýyllarda Lebap topragynda bolup wakalar barada gürrüň berilýär. Bu eserde şol döwürde Buhara emiriniň wekilleriniň eden-etdilikleri, olara bolsa gaýduwsyz türkmen ýigitleriniň baş göterişi dogrusynda täsirli gürrüň edilýär.

Ýazyjy Allaberdi Haýydowyň ýene bir görnükli eserleriniň biri-de “Million ädim” romanydyr. Onuň bu romany 1979-njy ýylda okyjylara gowuşýar. Bu romany ýazyjynyň türkmen tebigatyna bagyşlap döreden naýbaşy eserleriniň biri diýip görkezse bolar. Bu eserde kän bir üýşüp ýatan gahryman hem ýok. Romanyň baş gahrymany çopan ýigit Muhammediň maksady öz düýesi hem “Akbaý” atly iti bilen ümmülmez Garagum çölünü demirgazykdan günorta tarap keşet etmek bolup durýar. Ol öz syýahatynyň dowamynda Amyderýanyň we Köpetdagyň arasynda ýaýylyp ýatan Garagum çölünüň ösümlük hem haýwanat dünýäsi bilen tanyşmak, synlamak hemde öwrenmek isleýär. Muhammet ýolboýy çöl adamlaryna, geologlara hem awçylara gabat gelýär. Olaryň dürli hildäki häsiýetlerine belet bolýar. Eser tutuşlygyna türkmen tebigatyny gözüň göreji deýin goramaklygy, onuň hiç bir baýlygyna zyýan ýetirmezligi sargyt edýär. Gyzykly hem täsirli wakalara baý bolan “Million ädim” romany okyjyny ýüpsüz yzyna düşürýär. Bu bolsa ýazyjynyň bu ugurdaky tagallasynyň ýerine düşendigini görkezýär.

Ýazyjynyň “Hökümdaryň kowulmagy” atly roman-trilogiýasy bolsa 1983-nji ýylda neşir edilýär. Romanda 1917-1920-nji ýyllaryň dartgynly wakalary ussatlyk bilen suratlandyrylýar. Şol döwürlerde Buhara emirliginiň golastynda ýaşayan lebaply türkmenleriň kynçylykly günleri, olaryň özleriniň hukuklaryny goramak üçin alyp baran işleri, gozgalaňlary bu romanda öz çeper beýanyny tapýar. Bu iri göwrümlü eser ýazyjynyň ussatlygyny ýene-de bir gezek ykrar edýär.

Allaberdi Haýydow uly göwrümlü eserler bilen birlikde wagyz-nesihat häsiýetli gysgajyk hekaýalary we miniatýuralary hem köp ýazypdyr. Şeýle mazmundaky eserler onuň “Günüň uklaýan ýerine syýahat” (1982) we “Uzyn ömrüň bir günü” (1992) atly ýyggyndylaryna hem girizilipdir. Ýazyjy kinossenariýalary we liberettolary ýazmak bilen-de meşgullanypdyr.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Allaberdi Haýydow 2001-nji ýylda aradan çykdy. Şahyr biziň aramyzdan giden-de bolsa onuň döreden eserleri halkyň hakydasynda ýaşap ýör.

“Ylham” seýilgähinde türkmen edebiýatynyň hatar gurap oturan ägirt wekilleriniň arasynda bolsa onuň heýkeli oturdyldy.

Şöhrat ÖWEZOW,
Aşgabat şäheri, Aragatnaşyk ministrligi.

Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly